

Zülfiyyə HÜSEYNOVA

AMK-nın baş müəllimi

Ünvan: Yasamal r. Ə.Ələsgərov küç.7

E-mail: zulfiiyye.86@mail.ru

DOI: 10.62440/AMK2024-1.s.98-102

RİTM MƏSƏLƏLƏRİ FƏTTAH XALIQZADƏNİN ARAŞDIRMALARINDA

Xülasə: Professor Fəttah Xalıqzadənin araşdırmalarının əhəmiyyətli bir hissəsini ritm məsələləri təşkil edir. O, hələ gənclik illərindən həmin istiqamətdə tədqiqat işləri aparmışdır. 1986-cı ildə uğurla müdafiə etdiyi “Azərbaycan xalq musiqisinin ritmikası” adlı dissertasiya işində də bu məsələ ön plana çəkilib. Fəttah Xalıqzadənin xalq musiqisində ritm axtarışları yalnız dissertasiya mövzusu ilə tamamlanmışdır. O, zaman-zaman bu mövzuya qayıdaraq, müxtəlif məqalələrdə xalq musiqisinin ritmik özəlliklərini tədqiq etmiş, onun başlıca qanunauyğunluqlarını, musiqi və şeir vəznlərinin qarşılıqlı münasibətlərini formul tiplərinə görə öyrənmişdir. F.Xalıqzadə ritm məsələlərini nəinki şifahi musiqidə, eləcə də Niyazi, A.Əlizadə kimi bəstəkarların yaradıcılığında araşdırmışdır.

Açar sözlər: ritm, musiqi, ritmik formul, musiqişünas, Fəttah Xalıqzadə

Professor Fəttah Xalıqzadənin araşdırmalarında ritm məsələləri xüsusi önəm daşıyır. Heç də təsadüfi deyildir ki, onun sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiya işi də bu istiqamətdə olmuşdur. Moskva Dövlət Konservatoriyasında V.Xolopovanın elmi rəhbərliyiylə yerinə yetirdiyi “Azərbaycan xalq musiqisinin ritmikası” [9] adlı dissertasiya işini 1986-cı ildə uğurla müdafiə etmişdir. Dissertasiyada milli musiqi ritminin şeir qaynaqları, xalq mahnı və rəqsləri, aşıq havalarının ritmik formulları müəyyən edilmişdir.

Fəttah Xalıqzadə müxtəlif məqalələrdə təhlilə cəlb etdiyi nümunələrin üslub xüsusiyyətlərini müəyyən edərkən adəti üzrə ritmik cəhətləri də araşdırır və yeni maraqlı nəticələr ortaya qoyur. F.Xalıqzadənin bir neçə məqaləsi üzərində dayanaraq, onun bu istiqamətdə gördüyü işlərin qısa icmalını vermək istərdik.

Bu baxımdan onun “Aşıq sənətində musiqili-poetik formullar” [4] adlı məqaləsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Məlum olduğu kimi, saz və söz sənətinin məzmun və forma yaxınlığı aşıqların yaradıcılığı üçün son dərəcə səciyyəvidir. Musiqişünas el nəğməkarlarının sənətində musiqi ilə poetik vəznin üzvi vəhdəti kimi mürəkkəb və çoxcəhətli problemin açılması üçün aşıq havalarının musiqili-poetik formulları üzərində dayanmışdır. Dəqiq metrik xüsusiyyətlərə malik bəhrli havalara əsaslanaraq, heca vəzninin aşıq musiqisinə təsirini müəyyən etmişdir. Onun qə-

naətinə görə heca vəzninin əsas prinsipləri musiqi intonasiyalarının strukturunu təyin edir. Bunun nəticəsində yaranan spesifik musiqi ritmi öz ifadəsini melodik hərəkətdə, tematik inkişafda və ümumi formanın təşəkkülündə tapır. Qoşmalar bir qayda olaraq 3, gəraylılar isə 2 xanəli formalarda təcəssüm tapır. Eyni bir poetik forma (gəraylı və ya qoşma) müxtəlif hava üstündə oxunarkən, müxtəlif ölçüyə və ritmik şəkllə malik olur.

“Layla və oxşamaların ritmikasında dair” [5] məqaləsində T.Kərimovanın “Ana folkloru”na daxil olan materialların ritm təhlilinə həsr olunmuş və özünün ifadəli struktur xüsusiyyətləri ilə yanaşı, həmçinin arxaik janr simasını və təkamül prosesini incə cizgilərlə əks etdirən mühüm bir vasitə kimi nəzərdən keçirmişdir. Sözü gedən janrları metrik təşkilin prinsiplərinə görə qruplara ayıraraq təhlilə cəlb etmişdir. Gəlidiyi nəticəni sonda müddəalar üzrə bu şəkildə vermişdir: Laylardan fərqli olaraq, oxşamalarda bəhrsiz ritm müşahidə olunmur, ritmik nizamın bariz ifadəsi olan dəyişməz ölçüyə daha çox meyl edir. Laylarda qeyd olunan bütün metrik prinsiplər öz əksini tapmışdır. Bu janr daxilində dəyişməz ölçülər kifayət qədər rəngarəngdir. 8/6 və 8/5 ölçüsünün növbələşməsi isə arxaik xüsusiyyət kimi qiymətləndirilmişdir. Beşik nəğmələrində müşahidə olunan bəzi ritmik formullar digər türk xalq musiqi nümunələri ilə qarşılıqlı əlaqədə baxılmışdır. Məqalədə Azərbaycan xalq musiqi yaradıcılığında ilk dəfə olaraq arxaik element kimi incələnmiş ritm tarixi morfologiya metodunun tətbiqinə yol açır.

Azərbaycan aşıq və məhəlli musiqisində rast gəlinən formul tipli ritmlərin digər xalqların musiqisində araşdırmış, məsələyə ümumtürk kontekstində baxmışdır. Müəllifin də “Изучение хромых размеров аксак и перспективы музыкальной тюркологии” [7] məqaləsində də qeyd etdiyi kimi, axsaq ritmin öyrənilməsi musiqi türkologiyasının inkişafında mühüm amil kimi, qohum xalqların əlaqəsinin müəyyən olunmasında vacib faktor kimi çıxış edə bilər. Bu məqalə türk konqresinin proqramına daxil edilmiş və rəğbətlə qarşılanmışdır. Qazaxıstanlı musiqişünas Zəkiyyə Sapenova həmin məruzə haqqında müsbət fikirlər söyləmişdir.

“Об одной ритмической фигуре азербайджанской народной песни” [10] məqaləsində müəllif Azərbaycan xalq mahnısının ritmik formulu üzərində təhlillər apararaq nəticələrini məsələnin daha ümumiləşdirilmiş kontekstinə yönəltməyə nail olmuşdur. Bir mahnının ritmik şəklində müəyyən edilən formullar, moduslar əslində analoji nümunələrin təhlili üçün metoda çevrilə bilər ki, bu da Azərbaycan musiqisində az öyrənilmiş sahə kimi, xalq musiqisinin ritmik problemlərinin araşdırılmasında perspektiv rolunu oynaya bilər.

“Модальная ритмика старинного азербайджанского музыкального фольклора” [8] məqaləsində F.Xalıqzadənin Azərbaycan folklor musiqisinin ritmika problemləri ilə bağlı baxışları geniş və aydın şəkildə şərh olunmuşdur. Müəllif əsas etibarilə Avropa musiqi sistemində ritmika problemlərinin həllində əsas götürülən prinsiplərin Azərbaycan arxaik folklor nümunələri üzərində tətbiqi ilə bağlı ortaq və fərqli məsələlərin müqayisəli təhlilini aparmışdır.

“Azerbaycan halk muskisinde formül tipli ritm düzeni” [1] adlı konfrans materialında Azərbaycan xalq musiqisində müşahidə olunan bu tipli ritmik şəkilləri incələyərək, məsələni daha geniş müstəvidə açmış və digər xalq musiqi janrı və laylarında araşdırmışdır. Müxtəlif quruluşlu formulların Azərbaycan, Türk, Qazax, Türkmən, Tatar xalq musiqisində zamanlama prosesini izləmiş, oxşar xüsusiyyətləri müqayisə edərək, ortaya əhəmiyyətli müddəalar çıxarmışdır.

H.Əliyev Fondu və Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının birgə təşkil etdiyi “Üzeyirşünaslıq” layihəsi çərçivəsində F.Xalıqzadənin “Üzeyir Hacıbəyli və folklor” [2] kitabı işıq üzü görmüşdür. O, dahi bəstəkarın xalq musiqisinə baxışlarını əks etdirmiş, məsələyə yeni rəkursdan yanaşmışdır. Folklor musiqisi ilə bağlı mövzularla yanaşı Ü.Hacıbəylinin şifahi musiqi üzərində apardığı ritm nəzəriyyəsinə də toxunmuşdur. 1919-cu ildə “İstiqlal” qəzetində dərc olunmuş “Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında” məqaləsindəki fikirləri əsasında bəhrli və bəhrsiz, ağır və yüngül bəhr anlayışına aydınlıq gətirərək, xalq musiqi nümunələri üzərində onun izahını vermişdir. Bundan başqa musiqişünas formul (modal) tipli ritm düzəni, eləcə də xanə içinə yazılmış formulları müvafiq folklor nümunələri əsasında təhlil etmiş, bu zaman təşkili prinsiplərinin xalq musiqi yaradıcılığında əhəmiyyətini açıb göstərmişdir.

F.Xalıqzadə ritm məsələlərini nəinki şifahi musiqidə, eləcə də bəstəkar yaradıcılığında araşdırmışdır. Niyazinin “Rast” simfonik muğamında bəstəkarın bəhrsiz musiqini Avropa takt (xanə) sisteminə uyğunlaşdıraraq, sərbəst vəznin dəqiq ölçüyə çevrilmə prosesini ritm nəzəriyyəsini dərinlən bilən tədqiqatçı-musiqişünas kimi açıqlamışdır. Bəstəkarın tətbiq metodlarını aydın şəkildə göstərmişdir [6]. “Aqşin Əlizadənin musiqisində ritmin ifadəliliyi və milli kökləri” [3] adlı məqaləsində isə bəstəkarın “Bayatılar” xor silsiləsi əsasında ritmik üsulların milli kökləri araşdırılmış, sadə formul və ölçülərin semantikasi öyrənilmişdir. Parlaq milli obrazların açılmasında folklor musiqisindən bəhrələnən bəstəkarın qarışıq və sərbəst dəyişən metrikadan istifadəsini yüksək qiymətləndirərək, onun tətbiqi metodlarını açıqlamışdır.

Professor Fəttah Xalıqzadənin bu sahədə apardığı çoxsaylı araşdırmaların hər biri musiqişünashq elmi üçün əhəmiyyətli tədqiqat işləridir. Onların hər birində mühüm elmi nəticələr əldə olunmuşdur. Aydın görünür ki, musiqişünas-alim tədqiqatlarında dünya musiqişünasların ümumi ritm nəzəriyyəsinin təhlil metodlarını mənimsəyərək, onları ustalıqla tətbiq etmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Xalıqzadə F.X. Azərbaycan halk musikisində formül tipli ritm düzeni. VI. Millerlərarası Türk Halk kultürü kongresi bildirişləri. Ankara, 2002, s. 136-159.
2. Xalıqzadə F.X. Üzeyir Hacıbəyli və folklor. Bakı.: Şərq-Qərb, 2014. 276 s.
3. Xalıqzadə, F.X. Aqşin Əlizadənin musiqisində ritmin ifadəliliyi və milli kökləri. «Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi problemləri» /III buraxılış/. B.: Elm, 1999.
4. Xalıqzadə F.X. Aşiq musiqisində musiqili-poetik formullar. Bakı.: Elm və həyat, s. 26-27.
5. Xalıqzadə F.X. Layla və oxşamaların ritmikasına dair. Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi problemlərinə dair. Elm və həyat nəşriyyatı. Bakı: 1996, s. 8-13.
6. Xalıqzadə F.X. Niyazinin «Rast» simfonik muğamının ritmik xüsusiyyətləri. «Azərbaycan musiqisi. Tarix və müasir dövr» elm toplusu. B.: 1994, s. 74-75.
7. Халыгзаде Ф.Х. “Изучение хромых размеров аксак и перспективы музыкальной тюркологии”.
8. Халыгзаде Ф.Х. Модальная ритмика старинного азербайджанского музыкального фольклора. / “Harmoniya” jurnalı, № 1/2002.
9. Халыгзаде Ф.Х. Ритмика Азербайджанской народной музыки: автореф. диссерт. на соиск. научной степени кандидата искусств. Москва, 1985, 22 с.
10. Халыгзаде Ф. Х. Об одной ритмической фигуре Азербайджанской народной песни. Professor B.İ.Karakulovun 70 illiyinə həsr olunmuş dəyirmi masanın materialları. Almatı. 2012, s. 137-145.

Зульфья ГУСЕЙНОВА

Старший преподаватель и докторант АНК

ВОПРОСЫ РИТМА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ФАТТАХА ХАЛИКЗАДЕ

Резюме: *Значительная часть исследований профессора Фаттах Халикзаде посвящена вопросам ритма. Исследования в этом направлении он проводил с молодости. В 1986 году была успешно защищена диссертация на тему «Ритмика азербайджанской народной музыки». Часто возвращаясь к этой теме, он в различных статьях изучал ритмические особенности народной музыки, изучал ее основные закономерности, взаимоотношения музыкальных и поэтических текстов по формульному типу. Ф. Халикзаде исследовал вопросы ритмики не только в традиционной музыке, но и в творчестве таких композиторов, как Ниязи и А. Ализаде.*

Ключевые слова: *ритм, музыка, ритмическая формула, музыковед, Фаттах Халикзаде*

Zulfiyye HUSEYNOVA

Senior Lecturer and doctoral student of ANC

ISSUES OF RHYTHM IN THE RESEARCH OF FATTAH KHALIKZADE

Abstract: *A significant part of Professor Fattah Khalikzadeh's research is devoted to issues of rhythm. He has been conducting research in this direction since his youth. In 1986, he successfully defended his dissertation on the topic “Rhythm of Azerbaijani folk music.” Fattah Khalikzadeh's search for rhythm in folk music did not end with just a dissertation. Often returning to this topic, in various articles he studied the rhythmic features of folk music, studied its basic patterns, the relationship of musical and poetic texts according to the formulaic type. F. Khalikzadeh explored rhythmic issues not only in oral music, but also in the works of such composers as Niyazi and A. Alizadeh.*

Keywords: *rhythm, music, rhythmic formula, musicologist, Fattah Khaliqzade*